

تاثیر پذیری شهرهای اسلامی از گردشگری شهری، با رویکرد توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی شهر تهران) افشین رسولی^۱، محمد مهدی خزایی^۲، منصور ایزدپناه^۳

چکیده

رویکرد امروز به شهرهای امروز اسلامی رویکرد سیستمی باز، تلقی می‌شوند که همواره از محیط تاثیر و تاثیر می‌پذیرند. در کنار فراهم کردن راحتی زندگی بشر، آثار زیانباری را بر محیط زیست و روح و جسم انسان ساکن آن نیز وارد ساخته است. در کنار خاصیت پویایی معماری اسلامی و از این رهگذر مباحث و الگو و راهبردها، توسعه پایدار مطرح و تبلور یافت. اما توجه به توسعه پایدار خاصه در توسعه پایدار شهرهای اسلامی نیازمند فراهم کردن زمینه ای برای هم راستا بودن ابعاد مختلف توسعه پایدار با شاخص‌های آن نظیر رفاه اجتماعی، استفاده بجا از منابع طبیعی هم در جهت حفظ آن و هم در جهت جذب گردشگران، جلوگیری از انتشار آلاینده ها در جهت پایداری محیط زیست و دافعه عمل نکردن در قبال گردشگران و بسیاری از شاخص‌های دیگر می‌باشد. بر اساس پژوهش‌های صورت گرفته در کشور های در حال توسعه ارتباط گردشگری شهری و توسعه پایدار بسیار مورد توجه بوده است، بطوریکه از آن به عنوان کلید اساسی توسعه پایدار یاد می‌شود. در این مقاله نیز برای اثبات این رابطه پرسشنامه ای طراحی شد. و آن را بین کارکنان میراث فرهنگی و شهرداری شهر تهران توزیع کردیم. اعتبار پرسشنامه از طریق روش صوری (خبرگان) امر تایید شد. و برای بررسی تعیین روابط بین متغیرها و یافتن مدلی برای داده ها از نرم افزار Amos استفاده شد و در نهایت گسترش و توسعه زیر ساخت های گردشگری، جهت جذب هر چه بیشتر سرمایه و تزریق آن در شهر جهت تسهیل شدن توسعه پایدار پیشنهاد شد.

واژگان کلیدی: توسعه پایدار شهری، توسعه گردشگری شهری، شاخصها، زیر ساختها، شهر تهران

^۱ کارشناسی ارشد مدیریت شهری دانشگاه علامه طباطبایی afsheen.rasouli441@gmail.com

^۲ کارشناسی ارشد اقتصاد انرژی، دانشگاه علامه طباطبایی

^۳ کارشناسی ارشد اقتصاد محیط زیست دانشگاه علامه طباطبایی

1- مقدمه:

نظریه توسعه پایدار شهری⁴ حاصل بحث‌های طرفداران محیط زیست درباره محیط زیست شهری است و به دنبال نظریه توسعه پایدار برای حمایت از منابع محیطی ارائه شد. این نظریه به مثابه دیدگاه راهبردی، به نقش دولتهای اسلامی در این برنامه‌ریزی‌ها اهمیت بسیاری می‌دهد، و معتقد است دولت‌های اسلامی باید از محیط‌زیست شهری کاملاً حمایت کنند (پاپلی یزدی، 1382:340). شهر پایدار اسلامی، شهری است که به دلیل استفاده اقتصادی از منابع، اجتناب از تولید بیش از حد ضایعات و بازیافت آنها و پذیرش سیاست‌های مفید در دراز مدت، قادر به ادامه حیات خود باشد. برنامه ریزان شهر پایدار باید هدفشان را بر ایجاد شهرهایی با ورودی انرژی کمتر و مصالح و خروجی کمتر ضایعات و الودگی‌ها متمرکز کنند (ترنر، 1379:180). از سویی دیگر توسعه پایدار شهری اسلامی نه تنها توسعه پایدار هر یک از زیر سیستم‌های اقتصادی، اجتماعی، یا زیست محیطی و افزایش پایداری این زیر سیستم‌ها را در بر می‌گیرد بلکه تلاش می‌کند تا رشد اقتصادی، بازسازی اکولوژیکی، حفاظت زیست محیطی و پیشرفت اجتماعی را متعادل سازد و دشواری این چالش، آن را به یک نقطه تمرکز عمده در تحقیقات سرتاسر جهان و علی‌الخصوص شهرهای اسلامی تبدیل نموده است. (باتن⁵، 2002؛ رایلی⁶، 2001). بنابراین مشاهده می‌شود که بحث اقتصاد و بویژه اقتصاد پایدار، یکی از مباحث کلیدی و اساسی در دستیابی به توسعه پایدار شهرهای اسلامی به شماره می‌آید. از طرفی مبنای تهیه طرح راهبرد توسعه شهر شناسایی پتانسیل‌ها و مزایای نسبی اقتصادی هر شهر است تا بر مبنای آنها توسعه در ابعاد اجتماعی و زیست محیطی را نیز محقق نمود. در عصر جهانی سازی فشار مضاعفی بر توسعه زیرساخت‌های اجتماعات و سازمانهای شهری وجود دارد. عوامل مختلفی چون فشار زمان، رقابت پذیری اقتصادها و سازمانها و تقاضا برای شفافیت بیشتر، باعث ایجاد این فشارها شده‌اند. در چنین شرایطی تمرکز بر پایداری بسیار با اهمیت تر از گذشته شده است. بنابراین از آنجا که تمرکز اصلی بر روی بعد اقتصادی می‌باشد و این مهم می‌تواند در مفاهیمی هم چون گردشگری به ویژه گردشگری شهرهای اسلامی نمود

4- Urban Sustainable Development

۵- Button

۶- Riley

پیدا کند به گونه ای که امروزه در بسیاری از کشورهای موفق در صنعت گردشگری، شهرهای اسلامی با تمام مبانی اسلامی آن، پایه و اساس توسعه گردشگری است، چراکه بسیاری از شهرها در بردارنده تمامی انواع جاذبه های گردشگری مذکور هستند؛ یعنی در این نقاط می توان هم شاهد جاذبه های طبیعی، فرهنگی و هم جاذبه های انسان ساخت بود. ایجاد و توسعه فضاهای شهری مناسب، بازسازی فضاهای ظاهراً متروک و مرده به قصد زنده کردن جنبه های کهن جامعه، از جمله آثار توسعه گردشگری شهری است. بدین منظور، بسیاری از شهرها درصددند تا از ویژگی ها و امکانات خاص شهر خود سود برده، از مزایای جلب گردشگری شهری بهره گیرند. فضاهای شهرهای اسلامی در شهرهای معاصر را که برای گردشگر ان به عنوان یک جاذبه محسوب میشوند، می توان به دو دسته تقسیم نمود:

- فضاهای مدرن یا جدید نظیر پارک ها، مراکز فروش مدرن، فرهنگسرا ها، میادین و پلازاها؛

- فضاهای سنتی نظیر بازارها، امامزاده ها، گورستان ها، باغ ها، مساجد و سایر اماکن تاریخی (قالیباف و شعبانی فرد، 1390، 153).

علاوه بر مسائل فوق، توسعه گردشگری شهری و ارتباط آن با توسعه پایدار شهری از سویی و عایدات حاصل از آن در سویی دیگر می تواند در در بهبود شرایط زندگی، کیفیت محصولات و خدمات شهری، کاهش آلودگی های زیست محیطی با تعریف منطقی کاربری ها، ایجاد نهادها و شبکه های اجتماعی و فرهنگی تأثیرگذار و مسائلی از این دست، که همگی از مصادیق توسعه پایدار هستند، تأثیرگذار باشد. هم چنین سازمان جهانی گردشگری سازمان ملل⁷ مالدیو را نمونه توسعه پایدار گردشگری شهری معرفی کرده است. که در آن رشد صنعت گردشگری تأثیرات چند جانبه ای بر توسعه پایدار شهری به دنبال داشته است. که برای مثال، نمود آن را در برقراری توازن و تعادل در وضعیت پرداخت ها، تنوع اقتصادی، افزایش درآمدها و ایجاد فرصت های شغلی می توان دید. (کاظمی محمدی 71:1387). با توجه به مسائل مطرح شده این پژوهش به دنبال یافتن پاسخ این سؤال است که "توسعه گردشگری شهری تا چه حد می تواند توسعه پایدار شهری را حمایت کند؟". پاسخ به این سؤال، نظر تصمیم گیرندگان و دولتمردان را به این امر جلب خواهد کرد که با سرمایه

⁷ - UNWTO

گذاری مناسب در زیرساختها و توسعه گردشگری شهری می توانند به اهداف کلان خود در توسعه پایدار شهری دست یابند. در بخش دوم مبانی نظری پژوهش آورده شده است. بخش سوم روش پژوهش و مدل پیشنهادی شرح داده شده است و در نهایت نتیجه گیری و بحث پایان دهنده مقاله می باشد.

2- مبانی نظری:

2.1. توسعه پایدار

مفهوم پایداری در واقع تلاشی است برای دستیابی به بهترین نتایج در برنامه های محیط انسانی و طبیعی که برای حال و به صورت نامحدود برای آینده صورت می پذیرد (شیعه، 199:1387). هدف از توسعه پایدار «رفع نیازهای نسل حاضر بدون تضییع توانایی نسل های آینده برای رفع نیازهایشان» است و از این تعریف ساده و مبهم سندی از کنفرانس ملل متحد در زمینه محیط زیست و توسعه به عنوان یک طرح کار توسعه پایدار برای قرن 21 بیرون آمد (دارکاکیس⁸:1996:3). در واقع سیاست های اصولی توسعه پایدار در چهار مقوله زیر قابل تقسیم است (چارلز⁹، 1995:4):

- 1- به حداقل رساندن مصرف منابع طبیعی تجدیدناپذیر مانند سوخت های فسیلی و منابع کافی.
- 2- پایدار ساختن مصرف منابع طبیعی تجدید ناپذیر (مانند آب های زیر زمینی، خاک و گیاهان).
- 3- نگه داشتن حد تولید ضایعات و الودگی ها در میزان ظرفیت جذب محلی و جهانی مانند گازهای گلخانه ای، مواد شیمیایی نابود کننده اوزون و زباله های سمی.
- 4- تامین نیازهای پایه انسانی و اجتماعی مانند دسترسی به معیشت، مشارکت اجتماعی و دسترسی به محیط سالم و خدمات پایه.

در یک دید کلی اهداف اصلی توسعه پایدار شامل اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی می باشد. که دارای روابط متقابلی با یکدیگر می باشند. نمودارهای زیر به سه هدف کلی و روابط متقابل آنها در توسعه پایدار اشاره می کند. که دیدگاه های سه گروه اقتصاد

۸- Darkakis

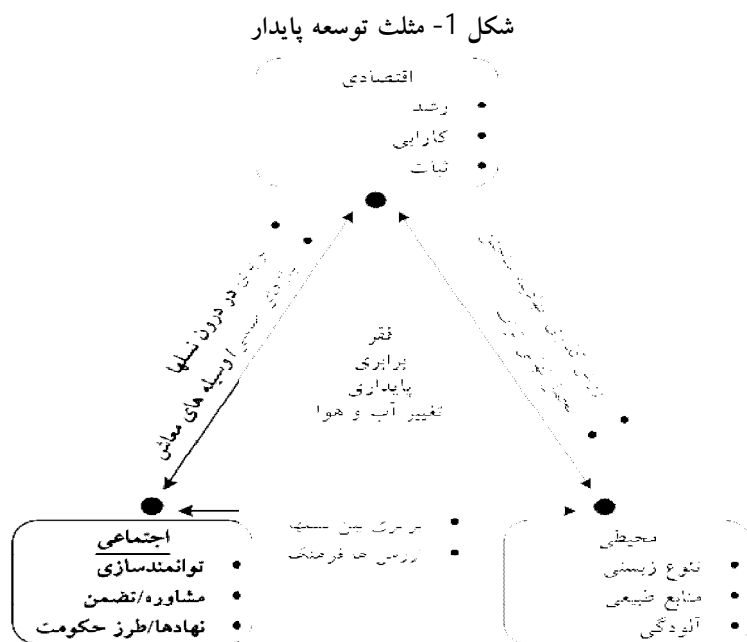
۹- Charles

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارده‌بشت و خرداو ۱۳۹۳

دانان، جامعه شناسان و اکولوژیست‌ها را در بر می‌گیرد. یکی از موارد اصلی در توسعه پایدار تکامل توأم فناوری، ساختار و فرهنگ است. شکل 1 مثلث توسعه پایدار را نشان داده است.

در سازمان ملل مسائل محوری و شرایط ضروری برای توسعه پایدار که به وسیله کمیسیون جهانی توسعه و محیط مورد شناسایی قرار گرفته است بدین قرار است: جمعیت و توسعه، امنیت غذایی، انرژی، صنعت و چالش‌های شهری و پیگیری سیاست مبتنی بر توسعه پایدار، متضمن رعایت موارد ذیل است:

- 1- وجود نظام سیاسی که مشارکت موثر شهروندان در فرایند تصمیم‌گیری را تضمین کند
- 2- نظامی اقتصادی که راه‌هایی برای تنش‌های برخاسته از توسعه هماهنگ و ناموزون را فراهم آورد.
- 3- نظامی تولیدی که تعهد حفظ مبانی بوم‌شناسی برای توسعه را محترم شمارد.
- 4- نظامی فناورانه که الگوهای پایدار برای تجارت را برنامه‌ریزی کند.

5- نظامی بین المللی که الگوهای پایدار برای تجارت را برنامه ریزی کند. (فیروزبخت، 1391:7).

2.2. توسعه پایدار شهرهای اسلامی

الگوی شهر پایدار اسلامی می تواند در شکل های مختلف و بی شماری بسته به تاریخ منطقه، فرهنگ، پایه ی اقتصادی اقلیم و محیط و سیاست ها نمود پیدا کند. اصولا پایداری باید روی اهداف انسانی به عنوان هسته ی اصلی هر راهکار توسعه شهر اسلامی تاکید نماید. توسعه پایدار شهری باید دارای چهار مشخصه زیر باشد:

- 1- بهره وری: در واقع یک مبادله پویاست، بین سیستم طبیعی و سیستم های اجتماعی- اقتصادی که تولید غذا و دیگر کالاها را برای مردم تضمین می کند، بدون آنکه برای سیستم ضرری داشته باشد. بهره وری ظرفیت جامعه برای استفاده یا تغییر شکل سیستم های طبیعی در تولید غذا و کالا با بازده بهینه را می سنجد.
  - 2- عدالت: یعنی ظرفیت جامعه در توزیع عادلانه فرصت و تهدیدهایی که ناشی از کاربرد یا تغییر سیستم های طبیعی پیرامون هستند، مانند توزیع آنچه که از فرایند توسعه حاصل می شود. این اصطلاح در مورد توزیع ثروت در بین مردم نیز به کار می رود.
  - 3- انعطاف پذیری: به ظرفیت جامعه در واکنش به فشارهای طبیعی یا تحمیل ضربه های ناگهانی گفته می شود. انعطاف پذیری یعنی قابلیت سیستم برای ترمیم یا نگهداری سطح بهره وری در بی نظمی های کوتاه مدت، یا طولانی مدت؛
  - 4- ثبات: یعنی ظرفیت جامعه در ادامه ی استفاده یا تغییر فرایند سیستم های طبیعی بدون دگرگونی شدید (کریمی 2002:1385).
- توسعه پایدار شهری عبارتست از:

"تغییر تراکم و کاربری اراضی شهری برای رفع نیازهای اساسی مردم در زمینه مسکن، حمل و نقل، فراغت و غیره به گونه ای که شهر از نظر محیطی قابل سکونت و زندگی، از نظر اقتصادی قبل دوام و از نظر اجتماعی برابری داشته باشد، به گونه ای که این تغییرات فناورانه و صنعتی، حفظ اشتغال، مسکن و شرایط زیست محیطی مناسب را در بر داشته باشد(موحد، 1379:49)." هال و پفیفر¹⁰ (2000) در خصوص معنا و مفهوم توسعه پایداری

۱۰- Hall & Pfeiffer

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

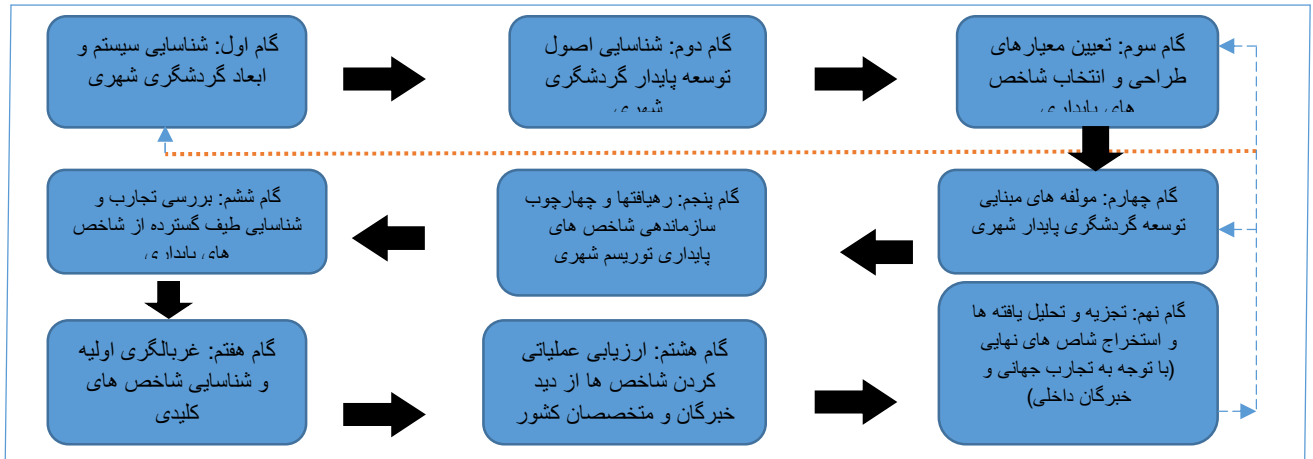
واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۳

- شهری می نویسند: « شکلی از توسعه امروزی که توان توسعه مداوم شهرها و جوامع شهری نسل های آینده را تضمین کند، از نظر آنها پایداری شهری مستلزم موارد زیر است:
- 1- وجود یک اقتصاد پایدار شهری موجد کار و ثروت
  - 2- همبستگی و انسجام شهری
  - 3- سرپناه پایدار شهری موجد مسکن مناسب و قابل تهیه برای همه
  - 4- محیط زیست پایدار شهری موجد اکوسیستم های بادوام و پایا
  - 5- دسترسی پایدار شهری موجد منابع حفاظت کننده قابلیت های تحرک های اجتماعی
  - 6- زندگی پایدار شهری موجد یک شهر زنده.
  - 7- مردم سالاری پایدار شهری موجد توانمند سازی حقوق و مرتبه شهروندی(هال و پفیفر، 2000).

شاخص هایی که شایسته است در بررسی پایداری شهرها مورد بررسی قرار گیرند باید بتوانند در چرخه شاخص پایداری مجوز لازم را دریافت بکنند که در شکل 2 به آن اشاره شده است و بعد از آن در هر دو بخش شهری و گردشگری شهری شاخص هایی که توانسته اند از دید خبرگان امر تاییدیه لازم را دریافت کنند به اجما بررسی کرده ایم که عبارتند از:

شکل ۲- فرایند طراحی شاخص های توسعه پایدار

- 1- جمعیت: بر اساس پیش بینی های سازمان ملل تا سال 2030 حدود شصت درصد از جمعیت جهان در شهرها زندگی خواهند کرد. به نظر می رسد که در آینده با یک جهان شهر نشین روبه رو خواهیم بود. شهرها برای حدود نیمی از جمعیت جهان حکم

سرپناه و خانه را دارند. برنامه ریزی فضایی و آمایشی مناسب، عدم تعادل ها در سطوح منطقه ای، ملی و حتی بین المللی، زمینه را برای جذب بیشتر مهاجران در شهرها و به خصوص شهرهای بزرگ فراهم کرده است. اصلی ترین عامل در بحث از پایداری شهری، جمعیت و اثرات اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و نهایتا مدیریتی آن روی شهرها و حتی زیست کره می باشد (گیدنز، 1384:620).

2- **شهرها به عنوان سیستم های باز:** در عصر جهانی شدن و دهکده جهانی و ارتباطات به ناچار در جهت تداوم و بقا نیازمند گسترش ارتباطات با سطوح منطقه ای، ملی و جهانی خواهند بود. و در جهت پایداری در طول زمان نیازمند تدوین راهکارهای توسعه خود و زیر ساخت های اقتصادی اند. نظریه مزیت نسبی توسعه اقتصادی را در برخی شهرها و مناطق به جای تشویق ایجاد تنوع فعالیت های اقتصادی روی یک صنعت خاص متمرکز کرده است (هندرسون و همکاران¹¹، 1995). شهرها یا مناطقی که بر روی منابع خاصی تاکید می کنند، مانند مراکز معدنی، عموماً پتانسیل بسیار پایینی برای انطباق با پایه اقتصادی جدیدی که فعالیت های مرکزی و اشتغال اصلیشان را با اختلال روبه رو می کند، دارا هستند. آنچه که این شهرها ندارند، تنوعی است که در بیشتر اکو سیستم هایی که تعداد بیشتری از چرخه های بازخورد و تعادل حیاتی و خود پایداری را فراهم می کنند، پیدا می شود. شهر انعطاف پذیر شهری است که بر اساس بازخورد های مناسب درک نموده و عمل می نماید (اگر¹²، 2005).

3- **اقلیم:** در سال 1997، کنوانسیون تغییر اقلیم سازمان ملل (کیوتو) مقرر کرد که کشورهای پیشرفته جهان ایشار گازهای گلخانه‌ای را به دلیل اثرات آنها بر اقلیم جهانی و پیامدهای ناشی از آن کاهش می دهد. با توجه به گسترش بیش از پیش شهرنشینی در سالهای آتی، شناخت تغییرات ناشی از شهرنشینی در اقلیم جهانی در جهت دستیابی به پایداری شهری یا به عبارت بهتر پایداری جهانی، ضروری به نظر می رسد. به طور کلی معاهدات بین المللی زیست محیطی یک سازو کار کلیدی ایجاد می کند، که در آن ملل و کشورهای مختلف به یک درک مشترک از مشکلات زیست محیطی و توافقات دوجانبه در جهت حل و کاهش این مشکلات می رسند (کهن، 1386:11).

11- Henderson et al

12- Egger

- 4- **کیفیت هوا:** تولید انرژی برای استفاده های خانگی و تجاری، فعالیت های صنعتی و حمل و نقل عوامل اصلی تولید کننده آلودگی هوا در شهرها هستند. اهمیت نقش و کارکرد شهرها در توسعه پایدار زمانی آشکارتر می شود که بدانیم حدود سه چهارم منابع توسط شهریان به مصرف می رسد. و در این بین کلانشهرها بیش از هر گونه سکونت گاه دیگر ارگانسیم های آسیب پذیراند. زیرا وابستگی شدیدی به ورودی نهادهای و خروجی ستانده ها دارند. که پایداری شهر در گرو تنظیم و کنترل این جریان ورودی و خروجی است. با توجه به اینکه شهرها بیشترین آلودگی را تولید می کنند، بنابراین شناخت عوامل الوده ساز ضروری به نظر می رسد، و تلاش در جهت کاهش آنها از ضرورت های دستیابی به پایداری شهری است (کهن¹³، 14:1386).
- 5- **کیفیت آب طبیعی:** منابع آب طبیعی اطراف شهرها در طول تاریخ زمین هایی برای دفع انواع ضایعات بوده اند. به ویژه بعد از انقلاب صنعتی، به همراه الودگی های صنعتی اساسی ترین ضامن بقا و زیست شهرها-حیات انسانی و همچنین بقای سایر موجودات زنده را با مشکل مواجه ساخته است. یک شهر پایدار باید به این توجه داشته باشد، که نه تنها خودشان به آب سالم نیاز دارند بلکه همسایگان و آیندگان نیز به همان میزان به آب نیاز دارند. پس لازمه تلقی کردن شهر به عنوان پایدار فراهم کردن منابع آبی سالم و جلوگیری از ایجاد اختلال در کیفیت بیولوژیکی و زیستی منابع آب سطحی و زیرزمینی پیرامون شهرها می باشد. (کیانی¹⁵:1383).
- 6- **جامعه باز:** شهرها نه تنها سطوح مختلف سلسله مراتبی را اشغال می کنند، بکه بخشی از یک شبکه نیز محسوب می شوند. در این شهرها جریان های مختلفی از اطلاعات، سرمایه، نیروی کار، کالا و خدمات و غیره در جریان است. کارآمدی یک اجتماع به هماهنگی اصول ارزشی یا اخلاقی و انگیزه افراد برای همکاری در یک فعالیت مورد علاقه بستگی دارد (اگر، 2005).
- 7- **برنامه ریزی یکپارچه و واحد:** در موضوع شناسایی مسائل و مشکلات شهری جهت برنامه ریزی مناسب، تعدد موضوعات و سازمان های دخیل در برنامه ریزی به دلیل پیچیدگی ذاتی شهرها، برنامه ریزان ناگزیر به اتخاذ رویه های برنامه ریزی واحد و

یکپارچه جهت ایجاد هماهنگی بین اولویت‌ها و نیازهای مداخله‌کنندگان می‌باشند. برای رسیدن به نتیجه‌ای جامع و یکپارچه باید ابعاد مختلف توسعه اقتصادی، حفاظت محیط زیست و ساختارهای اجتماعی به وسیله همه مداخله‌کنندگان و یا به عبارتی افراد، گروه‌ها، نهادها و سازمان‌های ذینفع در شهر به درستی درک شود. (قرخلو و حسینی، 1385:14).

8- **توانایی و پتانسیل نوآوری و ابداع:** برای این که شهر ظرفیت و پتانسیل انطباق‌پذیری و سازگاری را داشته باشد، باید قادر به نوآوری و ابداع باشد. بدون وجود انف یک شهر قادر نخواهد بود با سرعت عمل مناسب در زمان نا بسامانی‌ها، با شرایط جدید انطباق پیدا کند. توسعه واقعی وقتی اتفاق می‌افتد که با اختراعات و نوآوری‌هایی که انجام می‌شود، ارزش افزوده و کیفیت زندگی بالا رود. (مولدان و بیلهارز، 1381:93-94).

9- **پتانسیل ظرفیت مربوط به زیرساخت‌های منطقه‌ای:** منظور از پتانسیل‌های زیرساختی، تاسیسات و تجهیزاتی است که شهر را با بقیه نقاط جهان در ارتباط قرار می‌دهد. مانند سیستم‌های حمل و نقل (ریلی، جاده‌ای، دریایی)، ارتباطات راه دور زیرساخت اساسی برای قرن بیست و یکم است. در بررسی پایداری شهری به ارتباط میان پایداری و ارتباط راه دور توجه چندانی نشده است. ارتباطات می‌تواند پایداری را به خاطر اثرات غیر مستقیم و پیچیده‌ای که تغییرات در سیستم‌های ارتباطی بر تحرک، کاربری زمین، تصمیمات محلی و مصرف انرژی دارد، متاثر نماید. و همواره دستخوش تغییرات قرار دهد (موس و همکاران¹⁴، 2006).

10- **سرمایه اجتماعی:** سرمایه اجتماعی عبارت است از توانایی افراد برای همکاری با یکدیگر به منظور دست‌یابی به اهداف مشترک در گروه‌ها و سازمان‌ها. به عبارتی دیگر حکایت از روابط دوجانبه، تعاملات در میان گروه‌های انسانی دارد. (جاجرمی، 1380:36).

11- **آموزش:** انسان‌ها برای تبدیل شدن به یک فرد مفید در جامعه نیاز به آموزش دارند. زمانی که اقتصاد شهرها بیش از پیش جهانی می‌شود و بخش خدمات متنوع‌تر

می شود، شغل‌ها تخصصی‌تر می‌شوند. آموزش از طریق شکل‌دهی مشارکت بین سازمان‌های گوناگون تخصصی و عمومی، ساختار لازم را برای پیشرفت فراهم می‌نماید. (قرخلو و حسینی، 1385:17)

12- امنیت: ایمنی و امنیت در سلسله مراتب نیازهای انسانی، مرتبه‌ای بالاتر از نیازهای زیستی دارد. یک شهر پایدار نیازمند یک محیط پایدار و ایمن برای ساکنانش است. زمانی که اعتماد افراد به نسبت به امنیت کاهش یابد، توانایی شخص برای زندگی مناسب به طور چشم‌گیری کاهش می‌یابد (شهرداری‌ها، 1384:4).

2,3 توسعه پایدار گردشگری شهری

گردشگری در شهرهای دارای ماهیت دوگانه است؛ به این معنا که از یک سو شهر به معنای اصلی‌ترین مبدأ گردشگران به شمار می‌آید؛ و دوم این که شهر به عنوان مقصد گردشگری مدنظر قرار می‌گیرد. آنچه مربوط به گردشگری در شهرهای است، عموماً شهر را به عنوان مقصد گردشگری مدنظر دارد و در واقع، هدف از ورود گردشگر به فضای شهری؛ یعنی شهر به عنوان مقصد گردشگری است و به قصد بازدید از جاذبه‌های گردشگری شهر وارد فضای آن می‌شود (رهنمایی، 1386، 20). شهرها دارای جاذبه‌ها و تأسیسات گردشگری فراوان و غنی هستند که در پیدایش و توسعه آنها نقش اساسی ایفا می‌کنند. امروزه گردشگری برای بسیاری از مدیران و مسئولان شهری به صورت یک امر اقتصادی با اهمیت درآمده است که مستلزم ارزیابی صحنه رقابت، تعریف و تعیین هدف‌ها، داوری میان گزینه‌های گوناگون در زمینه سرمایه‌گذاری و آمایش و ایجاد ساختار مناسب و تجارتي فرآورده‌های گردشگری شهری است. (دیناری، 1384، 11). به منظور تصمیم‌گیری مناسب در برنامه‌ریزی جاذبه‌های گردشگری شهری باید تمام فاکتورهایی را که در تصمیم‌گیری مؤثر هستند، دخالت داده، از بین آنها بهترین گزینه را انتخاب کنیم (اینسکیپ، 1991:120)¹⁵. مقاصد گردشگری با توجه به پتانسیل‌ها و منابع گردشگری مختلفی که در بردارند، ممکن است یک یا چند نوع از جاذبه‌های گردشگری را به گردشگران به عنوان محصول گردشگری ارائه نمایند. گردشگری شامل همه خدمات و ویژگی‌هایی است که در کنار هم قرار می‌گیرند تا آنچه مسافر می‌خواهد، فراهم آورند و

¹⁵ Inskeep

انواع مختلفی دارد، اما صاحب نظران گردشگری در دنیا، چهار فضای کلی را به عنوان مقاصد گردشگری مشخص کرده اند که عبارتند از:

- فضای مذهبی با تم عرفانی
- فضای روستایی یا جهانگردی سبز؛
- فضای کوهستانی برای ورزش های کوهستانی؛
- فضای ساحلی با ویژگی های خاص خود؛
- فضای شهری (انوری آریا و نساج ، 1386، 30).

2,3,1. گردشگری و ایجاد و توسعه فضاهای شهری مدرن و جذاب با رویکرد اسلامی

ایجاد فضاهای شهری قوی بر اساس فعالیت‌های جدید و تأکید بر توسعه فعالیت‌های گردشگری و ایجاد جاذبه های بیشتر برای ماندگاری همراه با توسعه هسته‌های کار و فعالیت با هدف توسعه موزون شهرهای اسلامی و پیوند کار و سکونت در تمام منطقه شهری و ایجاد یک نظام چند هسته‌ای، انعکاس تجربه‌ها و درس‌های نظری و عملی است که از کلان‌شهرها و شهرهای جهان می‌توان آموخت و به کار گرفت. ایجاد و توسعه انواع مراکز اقامتی مدرن، فضاهای تفریحی و سرگرمی، فضاهای خرید بزرگ شهری، موزه ها و مراکز فرهنگی و هنری بویژه فرهنگ و هنر بومی با هدف توسعه گردشگری موجب بهره مند شدن ساکنین شهر از این خدمات خواهد بود و رضایت عموم را به همراه خواهد داشت. شاخص هایی که در ارتباط با پایداری شهرهای اسلامی و توسعه گردشگری شهری مورد توجه قرار گرفت شامل:

1. زیر ساخت پایه ای: موجبات گردشگری را فراهم می کند و با ایجاد زیر ساخت ها زمینه تکمیل مبلمان های شهری را در بلند مدت میسر می سازد 2. اشتغال: تعداد شغل های ایجاد شده به و سیله گردشگری شهری 3. رفاه اجتماعی: وضعیت تامین و مصرف انرژی و میزان برخورداری از رفاه در جامعه محلی. 4. برنامه ریزی توسعه: وجود برنامه های منطقه ای و محلی برای گردشگری شهری و تعداد محققین عرصه گردشگری شهری. 5. مشارکت شهری: نسبت نهاد های عرضه کننده خدمات گردشگری به کل نهاد های منطقه و میزان مشارکت دولت به همراه بخش غیر دولتی. 6. وضعیت اطلاع رسانی: تعداد نشریات،

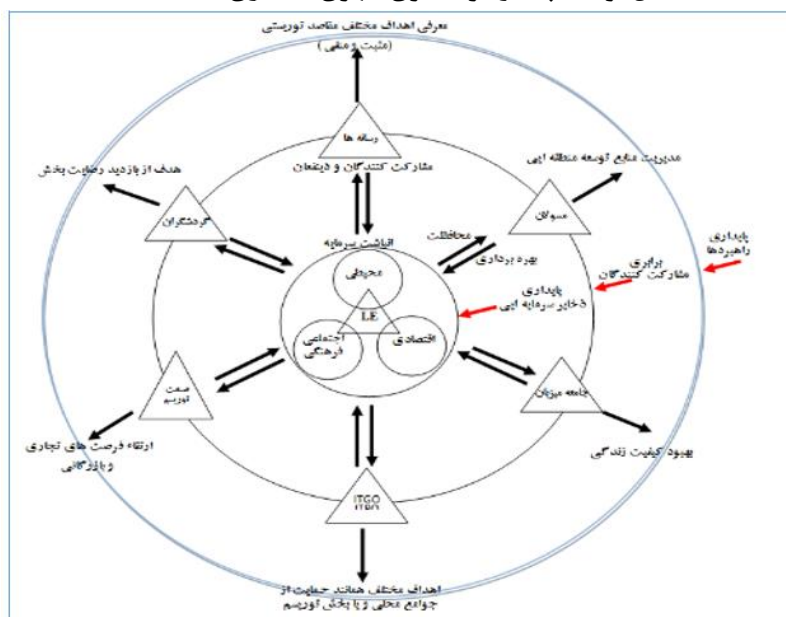
سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: بر سویی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۳

همایشها، ارتباطات راه دور 7. تامین امنیت: وقوع یا عدم وقوع جرایم علیه گردشگران، میزان همکاری نظامی امنیتی نهاد های دولتی و محلی در راستای حقوق گردشگران (کازسی، 1382:142)¹⁶. بر اساس این شاخص ها و تلفیق آن با شاخص های توسعه پایدار شهری می توان به مدل زیر دست یافت، که از طریق برنامه ریزی های متناسب با توان بالقوه مناطق شهری، استفاده از رسانه ها در جهت جذب گردشگران پیش رفت و صنعت و تجارت توریسم را رونق بخشید، به گونه ای که این ابعاد همگی در فرع شاخص های توسعه پایدار در سه بعد زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی قرار می گیرند. و حاصل آن می تواند در پرتو تعریف مقاصد مختلف گردشگری، بهبود کیفیت زندگی ساکنان شهر، افزایش میزان رضایت گردشگران باشد، اما فاکتور کلیدی در این میان مشارکت شهروندان در کنار ذینفعان می باشد تا بتوان اهداف توسعه پایدار شهری را تحقق بخشید.

مدل توسعه پایدار گردشگری شهری (افتخاری، 1389:41)

¹⁶ Kazessi

3. روش پژوهش:

3.1. روش پژوهش و مدل پیشنهادی

در این پژوهش برای جمع آوری داده‌ها از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. روایی این پرسشنامه با توجه به نظرات متخصصین دانشگاهی و شهرداری تأیید شد و پایایی نیز بر اساس ضریب آلفای کرونباخ تعیین شد که در جدول 1 نشان داده شده است. این پرسشنامه در دو بخش توسعه پایدار شهری و توسعه گردشگری شهری تهیه شده است که در جدول 2 این بخش‌ها نشان داده شده است. معیار سنجش پرسشنامه نیز طیف 5 تایی لیکرت بوده است. با توجه به استفاده از مدلسازی معادلات ساختاری این دو متغیر به عنوان متغیرهای پنهان در نظر گرفته شده‌اند. و جهت تست مدل از نرم افزار Amos Graphics استفاده شده است. پرسشنامه‌های مذکور در اختیار کارمندان میراث فرهنگی و شهرداری یکی از مناطق شهر تهران، که حدوداً 150 نفر بودند، قرار گرفت و در نهایت 143 پرسشنامه جمع‌آوری شد و در تجزیه و تحلیل مورد استفاده قرار گرفت.

جدول 1- مقادیر آلفای کرونباخ مربوط به پایایی پرسشنامه

آلفای کرونباخ	حوزه ارزیابی
0/73	توسعه پایدار شهری
0/82	توسعه گردشگری شهری
0/80	مقدار α کرونباخ برای کل پرسشنامه

جدول 2- شاخص‌های مورد استفاده در پرسشنامه

شاخص‌های توسعه پایدار شهری	شاخص‌های توسعه گردشگری شهری
1. جمعیت	زیرساخت پایه‌ای (حمل و نقل، هزینه‌های برق برای گردشگر)
2. شهرها به عنوان سیستم‌های باز	اشتغال: تعداد شغل‌های ایجاد شده به وسیله گردشگری شهری
3. اقلیم	رفاه اجتماعی و وضعیت انرژی (مصرف انرژی)
4. کیفیت هوا	وضعیت اطلاع‌رسانی: تعداد نشریات، همایشها، ارتباطات راه دور
5. کیفیت آب طبیعی	برنامه ریزی توسعه: وجود برنامه‌های منطقه‌ای و محلی برای گردشگری
6. جامعه باز	
7. برنامه ریزی یکپارچه و واحد	

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

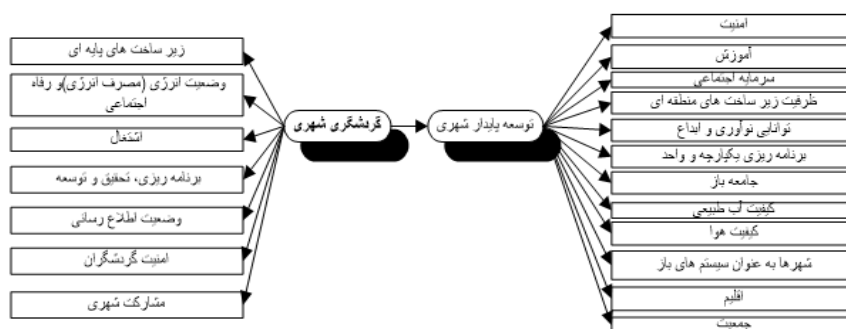
اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۳

شهری	8. توانایی و پتانسیل نوآوری و ابداع
مشارکت شهری: نسبت نهاد های عرضه کننده خدمات گردشگری به کل نهاد های منطقه و میزان مشارکت دولت به همراه بخش غیر دولتی	9. پتانسیل ظرفیت مربوط به زیر ساخت های منطقه ای
	10. سرمایه اجتماعی
تامین امنیت: وقوع یا عدم وقوع جرایم علیه گردشگران، میزان همکاری نظامی امنیتی نهاد های دولتی و محلی در راستای حقوق گردشگران	11. آموزش
	12. امنیت

در نهایت با توجه به مطالب بیان شده، مدل پیشنهادی در شکل 3 نشان داده شده

است

شکل 3: مدل پیشنهادی تحقیق

شاخص های برازش مدل و نتایج بدست آمده از نرم افزار Amos به ترتیب در جداول 3 و 4 نشان داده شده اند. همانطور که در جدول 3 نشان داده شده است مدل پیشنهادی در اکثر شاخص ها دارای برازش قابل قبول است و در بعضی از شاخص ها با اندکی اختلاف نتوانسته نتیجه مطلوب را کسب نماید.

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارده‌بشت و خرداو ۱۳۹۳

جدول 3- شاخص‌های برازش مدل معادلات ساختاری و برازش قابل قبول (قاسمی، 1389)

و مقادیر حاصل از مدل پیشنهادی

شاخص	برازش قابل قبول	عدد حاصل از مدل پیشنهادی	وضعیت
χ^2	بزرگتر از 5 درصد	13/002	قابل قبول
GFI	90% >	0/812	غیر قابل قبول
AGFI	90% >	1	قابل قبول
NFI	90% >	0/95	قابل قبول
CFI	90% >	1	قابل قبول
IFI	90% >	1	قابل قبول
PNFI	بالاتر از 50%	0/43	غیر قابل قبول
RMSEA	< 10% RMSEA	0/002	قابل قبول
CMIN/ df	بین 1 تا 3	1/56	قابل قبول

این مطلب نشان می‌دهد که یکی از مهمترین شاخص‌های پیش‌بینی‌کننده دستیابی به توسعه پایدار شهری، توسعه گردشگری شهری می‌باشد. جدول 4 اوزان رگرسیونی حاصل از نرم افزار را نشان داده است. همانطور که از ستون *P Value* بر می‌آید تمامی روابط برقرار شده در مدل معنی دار بوده و تأیید شده‌اند.

جدول 4- اوزان رگرسیون مدل

	Estimate	P
Urban Sustainable_ Development <--- Tourism_ Development	.657	***
Participation <--- Tourism_ Development	.632	.002
Development programming <--- Tourism_ Development	.723	.008
Employment <--- Tourism_ Development	1.125	.002
Information & informing status <--- Tourism_ Development	.32	***

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارده‌بشت و خردلو ۱۳۹۳

	Estimate	P
Energy status & social welfare <--- Tourism _ Development	.652	***
security <--- Tourism _ Development	1.254	***
Basic_ infrastructure <--- Tourism _ Development	.941	***
population <--- Urban Sustainable_ Development	.531	***
Open systems <--- Urban Sustainable_ Development	.923	***
Social Development <--- Urban Sustainable_ Development	.323	.021
Echlin <--- Urban Sustainable_ Development	.234	.032
Air Quality <--- Urban Sustainable_ Development	1.026	***
Water Quality <--- Urban Sustainable_ Development	.623	***
Open society <--- Urban Sustainable_ Development	.648	.002
Planning <--- Urban Sustainable_ Development	1.352	***
Infrastructure capacity <--- Urban Sustainable_ Development	.925	***
Social capital <--- Urban Sustainable_ Development	.741	.041
Training <--- Urban Sustainable_ Development	1.265	***
Security <--- Urban Sustainable_ Development	1.024	***

بحث و نتیجه گیری

توسعه گردشگری شهرهای اسلامی، کلید توسعه پایدار در بخش‌های مختلف به ویژه بخش اقتصادی است. این موضوع در ادبیات بحث توسعه پایدار شهری مورد توجه قرار گرفته است. اما این پژوهش با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری در پی اثبات این مطلب برآمد. با توجه به لزوم توجه به توسعه گردشگری در شهرهای با بافت اسلامی و توان بالقوه آن، شاخص‌های مربوط به گردشگری شهرهای اسلامی در مدل رقابت پذیری که مخصوص کشورهای در حال توسعه تهیه شده است مورد استفاده قرار گرفتند. نکته

قابل توجه این است که در بین شاخص‌های مختلف توسعه گردشگری شهرهای اسلامی در زمینه ارتباط با توسعه پایدار شهری، توجه به رفاه اجتماعی، امنیت گردشگران و توجه به زیرساخت‌های اساسی از اهمیت بالاتری برخوردار است و توجه به این مسائل تا حدود زیادی می‌تواند، توسعه پایدار شهرهای اسلامی را حمایت کند. در بخش توسعه پایدار شهری همانطور که نتایج مدل نشان داده است، بحث‌های مربوط به آموزش، امنیت، کیفیت هوا و برنامه ریزی یکپارچه مهمترین مواردی است که در دستیابی به توسعه پایدار شهری باید مورد توجه قرار گیرد. بنابراین نتایج تحقیق می‌تواند برآیند این قضیه باشد که فراهم کردن زیر ساخت‌های لازم در مناطقی که دارای پتانسیل‌های بالقوه هستند، می‌تواند در آینده ای نزدیک با فراهم کردن مبلمان شهری و فراهم کردن تجهیزات روبنایی موجبات جذب هر چه بیشتر گردشگران خارجی و داخلی را به درون شهر شده و از این طریق تامین‌های مالی لازم را انجام دهد، که از این طریق هم بتواند جبران مالی بکند و هم توسعه آتی امکانات، جذب گردشگران شهری، فراهم ساختن مزیت رقابتی در مقایسه با سایر شهرها و در نهایت توسعه پایدار شهری را فراهم آورد. در نهایت توجه به توسعه گردشگری شهری تا حد بالایی (0/66) می‌تواند دستیابی به توسعه پایدار در شهرهای اسلامی را تسهیل نماید. این موضوع لزوم توجه تصمیم‌گیرندگان شهری و دولتمردان به مباحث مطرح شده در توسعه گردشگری را نشان می‌دهد. البته باید توجه داشت که توسعه گردشگری شهری فقط تسهیل‌کننده دستیابی به توسعه پایدار است و لزوم توجه به نتایج این توسعه در تصمیم‌گیری‌ها بسیار حائز اهمیت است و مباحث مربوط به ارزیابی گردشگری در شهرهای با بافت اسلامی را به دنبال خواهد داشت و اهمیت این مباحث را نیز دوچندان خواهد کرد. در این مقاله پژوهش‌های صورت گرفته در امر گردشگری شهرهای با بافت اسلامی و توسعه پایدار شهری مورد بررسی قرار گرفت. سپس شاخص‌های آن هم در بخش گردشگری شهری اسلامی و هم توسعه پایدار شهری بر اساس فرایند تایید یک شاخص به دست آمد. از پرسشنامه جهت اخذ اطلاعات و روایی و پایایی متغیرها استفاده شد. که در نهایت با استفاده از نرم افزار Amos رابطه بین گردشگری شهری و توسعه پایدار شهری مورد بررسی قرار گرفت.

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارده‌بشت و خرداد ۱۳۹۳

منابع:

- علی، پاپلی یزدی، رجبی سناجردی، ح، (1382). "نظریه های شهر (پیرامون)"، چاپ اول، انتشارات سمت، تهران.
- ترنر، ت، (1379). ترجمه نوریان، ف، "شهر همچون چشم انداز"، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، مشهد.
- قالیباف محمدباقر، شعبانی فرد محمد. (1390). فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال 26، شماره دوم، تابستان 1390، شماره پیاپی 101.
- حسین، کاظمی محمدی، مهدی، (1387)، ارزیابی توسعه پایدار در توسعه شهری، پژوهش موردی شهر قم، رساله جغرافیای انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- احسان، شیعه، 1389، دانشنامه مدیریت روستایی و شهری، انتشارات سازمان های شهرداری، تهران
- فیروز بخت، ع، (1391). "راهبردهای ساختار زیست محیطی شهر با رویکرد توسعه پایدار شهری"، پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره 80.
- رضا، کریم، کریمی، درخشان، 1385، نقش مدیریت شیرابه تولیدی محل دفن زباله های شهر شیراز بر کنترل کیفیت منابع آب، دومین کنفرانس منابع آب.
- موحد، علی، 1381، توسعه پایدار شهری، مجله انقلاب و سکونت، شماره 90، 43-54
- گیدنز، آنتونی، (1384)، جامعه شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، چاپ نوزدهم، نشر نی، تهران
- کهن، گوئل، (1386)، شاخص شناسی در توسعه پایدار شهری؛ توسعه اقتصادی و حساب های ملی در بستر سبز، موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، تهران. 11.
- کیانی، مصطفی، (1383)، توسعه پایدار و بازسازی بم، آبادی، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری، سال چهاردهم، شماره 42، شماره هفتم (دور جدید)
- قرخلو، مهدی، و حسینی، هادی (1385) شاخص های توسعه پایدار شهری، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره هشتم، بهار و تابستان.
- جاجرمی ایمانی، حسین، (1380)، سرمایه اجتماعی و مدیریت شهری، فصلنامه ی مدیریت شهری، وزارت کشور، سازمان شهرداری های کشور، سال دوم، شماره 7 پاییز.
- ماهنامه شهرداری ها، (1384)، امنیت در شهر، مقوله ای چند بعدی، وزارت کشور، سازمان شهرداری های کشور، سال چهارم، شماره 41، مهر.
- رهنمایی، محمدتقی. (1386). جزوه درسی جغرافیای توریسم، دانشکده ی جغرافیا دانشگاه تهران.
- دیناری، احمد. (1384). گردشگری شهری در (ایران و جهان)، مشهد: انتشارات واژگان خرد.

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: بر روی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارده‌بشت و خرداو ۱۳۹۳

انوری آریا مینا، نساج مینا. (1386). « بررسی و تبیین نقش صنعت جهانگردی در فضاهای شهری»، همایش منطقه ای جغرافیا، گردشگری و توسعه پایدار، اسلامشهر. کازسی و پوتییه. (1382). جهانگردی شهری، ترجمه صلاح الدین محلاتی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی. افتخاری، عبدالرضا، (1389)، فرایند بومی سازی شاخص های توسعه پایدار گردشگری روستایی در ایران، پژوهش های روستایی، شماره 4، صص 1-41 قاسمی، و. (1389). "مدل سازی معادلات ساختاری در پژوهش های اجتماعی با کاربرد Amos Graphics". تهران: انتشارات جامعه شناسان.

Riley, J., (2001). "Indicator quality for assessment of impact of multidisciplinary systems". *Agr. Ecosyst. Environ.* 87, 121–128.

Charles, a, t1995.sustainability assessment for fishery system. Working paper-FM's 07-95 department of finance and management science, Saint Mary, s university, Canada.

Hall, P. and Pfeiffer, U. (2000). "Urban Future" 21. E&FN Spoon.

Henderson, V.; Kuncoro, A. and Turner, M, "Industrial development in cities", *Journal of Political Economy* 103, P.P 1067-1090.

Egger, Steve. 2005."Determining a sustainable city model", *Environmental Modelling & Software*.

Moss, M.; M. Kaufman, S. and M. Townsend, A. (2006). "The relationship of sustainability to telecommunications", *Technology in Society* 28: (235–244).

Cohen, Barney, 2005."Urbanization in developing countries: Current trends, future projections, and key challenges for sustainability", *Technology in Society* xx: (1–18).

Mulder, K. (2007). "Innovation for sustainable development: from environmental design to transition management". *Sustainability Science* 2. PP 253-263.

Inskip . E. (1991). *Tourism planning*, New York.

Bennet, J.A and Strydom J. W.(2001). *Introduction to Travel and Tourism Marketing*, Johnnesburg: Juta.